

UCHWAŁA

Dnia 27 kwietnia 2022 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Władysław Pawlak (przewodniczący)

SSN Agnieszka Piotrowska (sprawozdawca)

SSN Marta Romańska

w sprawie z wniosku A. A.
przy uczestnictwie I. P., L. B., S. M. i K. S.-M.
o podział majątku wspólnego Z. M. i W. M.
oraz o dział spadku po W. M.,
po rozstrzygnięciu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 27 kwietnia 2022 r.,
zagadnienia prawnego
przedstawionego przez Sąd Okręgowy w P.
postanowieniem z dnia 2 lipca 2021 r., sygn. akt II Ca [...],

"Czy kwota objęta przewidzianym w art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1896) pisemnym poleceniem bankowi przez posiadacza rachunku oszczędnościowego, rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego lub rachunku terminowej lokaty oszczędnościowej dokonania - po swojej śmierci - wypłaty z rachunku wskazanym przez siebie osobom: małżonkowi, wstępnym, zstępnym lub rodzeństwu określonej kwoty pieniężnej (dyspozycja wkładem na wypadek śmierci) podlega zaliczeniu na schedę spadkową w rozumieniu art. 1039 § 1 ustawy z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1740)?".

podjął uchwałę:

Kwota objęta przewidzianym w art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. - Prawo bankowe (jedn. tekst: Dz. U. z 2021 r. poz. 2439) pisemnym poleceniem złożonym bankowi przez posiadacza rachunku oszczędnościowego, rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego lub rachunku terminowej lokaty oszczędnościowej dotyczącym dokonania - po jego śmierci -

wypłaty określonej kwoty pieniężnej na rzecz wskazanych przez niego osób: małżonka, wstępnych, zstępnych, lub rodzeństwa (dyspozycja wkładem na wypadek śmierci), nie podlega zaliczeniu na schedę spadkową w rozumieniu art. 1039 § 1 k.c.

UZASADNIENIE

Przedstawione Sądowi Najwyższemu zagadnienie prawne powstało w sprawie o dział spadku połączonej z podziałem majątku wspólnego zmarłych małżonków Z. M. i W. M. z wniosku spadkobiercy L. M. – jej wnuka A. A. z udziałem spadkobierczyń W. M.: córek I. P. i L. B. oraz wnuczek S. M. i K. S.-M.. W toku postępowania uczestniczka I. P. wniosła o zaliczenie na poczet schedy spadkowej uczestniczki L. B. kwoty 75.255,19 zł., która została jej wypłacona po śmierci W. M. na podstawie jego pisemnej dyspozycji środkami zgromadzonymi na rachunku bankowym na wypadek śmierci, o której mowa w art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. - Prawo bankowe (jedn. tekst: Dz.U. z 2021 r. poz. 2439, dalej: „pr. bank.”). Sąd Rejonowy w P. uwzględnił ten postulat, podnosząc w uzasadnieniu postanowienia z dnia 28 stycznia 2020 r., że przedmiotowa dyspozycja jest czynnością o charakterze darmym w rozumieniu art.1039 § 1 k.c., zaś w świetle okoliczności sprawy nie ma podstaw do przyjęcia, że zadysponowanie tymi środkami przez W. M. nastąpiło ze zwolnieniem L. B. od obowiązku zaliczenia tej kwoty na poczet przypadającej jej schedy spadkowej.

Przy rozpoznawaniu apelacji uczestniczki L. B. od postanowienia Sądu Rejonowego, w związku z zarzutem naruszenia art. 1042 k.c. w związku z art. 1039 § 1 k.c. w związku z art. 56 ust. 5 prawa bankowego, Sąd Okręgowy powziął poważne wątpliwości prawne, przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia na podstawie art. 390 § 1 k.p.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Istota przedstawionych przez Sąd Okręgowy wątpliwości prawnych sprowadza się do określenia relacji między art. 1039 § 1 k.c. i art. 56 ust. 1 prawa bankowego, w szczególności do sposobu rozumienia pojęcia „darowizna”

zawartego w pierwszej z przytoczonych norm w kontekście tego, czy pojęcie to obejmuje także kwotę wskazaną w dyspozycji wkładem na wypadek śmierci, jeśli beneficjentem dyspozycji jest spadkobierca wymieniony w art. 1039 § 1 k.c.

W dotychczasowym orzecznictwie najszersza wypowiedź dotycząca kwestii będącej przedmiotem rozstrzyganego zagadnienia prawnego została przedstawiona w postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2017 r. (V CSK 50/17, OSNC-ZD 2018, nr D, poz.54), w którym Sąd Najwyższy, na tle podobnego do występującego w tej sprawie stanu faktycznego oraz podobnego sporu dotyczącego kwoty objętej dyspozycją wkładcy na wypadek śmierci, przyjął, że dyspozycja wkładem na wypadek śmierci należy do czynności o charakterze darmym w rozumieniu przyjętym na płaszczyźnie art. 1039 § 1 k.c.; wyjątek od ogólnej reguły powinien być wyraźnie ustawowo unormowany, zaś art. 1039 § 1 k.c. ma charakter dyspozytywny, umożliwiając niezaliczenie na schedę spadkową otrzymanych przez spadkobiercę korzyści, jeżeli spadkodawca jednoznacznie wyraził taką wolę albo z okoliczności wynika, że przekazanie miało miejsce ze zwolnieniem od obowiązku zaliczenia. W uzasadnieniu tego orzeczenia Sąd Najwyższy argumentował, że chociaż w art. 1039 § 1 k.c. mowa jest tylko o darowiznach, to należy przyjąć, że chodzi o wszystkie nieodpłatne przysporzenia, które za życia spadkodawcy wyszły z jego majątku i weszły do majątku obdarowanego spadkobiercy. Przez użyte w art. 1039 § 1 k.c. określenie „darowizna” należy rozumieć wszelkie przysporzenia dokonane przez spadkodawcę nieodpłatnie, ma ono zatem szersze znaczenie niż pojęcie „darowizna” zawarte w art. 888 § 1 k.c. Takie rozumienie czynności darmych ma, w ocenie Sądu Najwyższego, realizować dorozumianą wolę spadkodawcy oraz doprowadzić do zrównania pozycji prawnej spadkobierców w osobach zstępnych i małżonka spadkodawcy, którzy powinni być traktowani jednakowo. Przytoczony wyrok spotkał się z zarówno aprobowanym, jak i krytycznym przyjęciem w piśmiennictwie, stanowiącym *notabene* refleks występujących już wcześniej zróżnicowanych poglądów, dotyczących omawianej kwestii prawnej.

Zgodnie z art.1039 § 1 k.c., jeżeli w razie dziedziczenia ustawowego dział spadku następuje między zstępnymi albo między zstępnymi i małżonkiem, spadkobiercy ci są wzajemnie zobowiązani do zaliczenia na schedę spadkową

otrzymanych od spadkodawcy darowizn oraz zapisów windykacyjnych, chyba że z oświadczenia spadkodawcy lub z okoliczności wynika, że darowizna lub zapis windykacyjny zostały dokonane ze zwolnieniem od obowiązku zaliczenia. Spadkodawca może włożyć obowiązek zaliczenia darowizny lub zapisu windykacyjnego na schedę spadkową także na spadkobiercę ustawowego niewymienionego w paragrafie poprzedzającym (§ 2). Nie podlegają zaliczeniu na schedę spadkową drobne darowizny zwyczajowo w danych stosunkach przyjęte (§ 3).

W piśmiennictwie wskazuje się, że przytoczone unormowanie, odnoszące się do dziedziczenia ustawowego oraz działu spadku między wymienionymi w nim osobami, jest wyrazem idei równego traktowania tych osób, polegającej na tym, że transfery korzyści majątkowych przeprowadzone z majątku (późniejszego) spadkodawcy na rzecz małżonka lub zstępnych powinny być uwzględniane przy dziale spadku między tymi osobami. Unormowanie to ma charakter dyspozytywny, albowiem zaliczenie darowizny lub zapisu windykacyjnego na schedę spadkową jest wyłączone, jeśli spadkodawca w sposób wyraźny (*verba legis*: „z oświadczenia spadkodawcy wynika”) lub w sposób dorozumiany (*verba legis* „z okoliczności wynika”) dokona darowizny lub zapisu windykacyjnego z jednoczesnym zwolnieniem obdarowanego lub zapisobiercy z obowiązku zaliczenia otrzymanej korzyści na poczet schedy spadkowej.

W art. 1039 § 1 k.c. mowa jest jednoznacznie o darowiźnie oraz o zapisie windykacyjnym, stąd przy interpretacji tych pojęć należy w pierwszej kolejności odwołać się do treści art. 888 § 1 i nast. k.c. oraz art. 981¹ i nast. k.c. (zagadnienia związane z zapisem windykacyjnym zostaną - ze względu na przedmiot zagadnienia prawnego- pominięte w dalszych rozważaniach).

Stosownie do art. 888 § 1 k.c. przez umowę darowizny darczyńca zobowiązuje się do bezpłatnego świadczenia na rzecz obdarowanego kosztem swego majątku. Zgodnie z art. 890 k.c., oświadczenie darczyńcy powinno być złożone w formie aktu notarialnego. Jednakże umowa darowizny zawarta bez zachowania tej formy staje się ważna, jeżeli przyrzeczone świadczenie zostało spełnione. Przepisy powyższe nie uchybiają przepisom, które ze względu na

przedmiot darowizny wymagają zachowania szczególnej formy dla oświadczeń obu stron. Umowa darowizny jest dwustronną konsensualną umową nazwaną *inter vivos*, która poza wprost odnoszącymi się do niej przepisami tytułu XXXIII księgi trzeciej kodeksu cywilnego i innymi przepisami k.c. (np. art. 155, 510, 1052 § 1) podlega – z poszanowaniem przepisów tytułu XXXIII – przepisom ogólnym o zobowiązaniach (tytuły I–III), a także zawartym w kodeksie oraz znajdującym się poza kodeksem przepisom o umowach i czynnościach prawnych w ogólności. Umowny charakter zobowiązania, zakładający konieczność wyrażenia przez obdarowanego woli przyjęcia darowizny, stanowi realizację założenia, że nawet nieodpłatne otrzymanie korzyści wymaga zgody zainteresowanego, zwłaszcza, że konsekwencją darowizny jest powstanie po stronie obdarowanego moralnego i prawnego obowiązku wdzięczności w stosunku do darczyńcy, którego naruszenie może prowadzić do odwołania darowizny (por. art. 898 k.c.).

W piśmiennictwie i orzecznictwie przedstawiono różne koncepcje wykładni pojęcia „darowizna” zawartego w treści art. 1039 k.c. W świetle dominującego w piśmiennictwie i orzecznictwie Sądu Najwyższego poglądu, przez pojęcie to należy rozumieć wszelkiego rodzaju przysporzenia dokonane pod tytułem darmym na rzecz zstępnych i małżonka, co powoduje, że zaliczeniu na poczet schedy podlegają również przysporzenia niemające formy prawnej darowizny, o ile zostały dokonane nieodpłatnie, a intencją stron było dokonanie tych przysporzeń na poczet przyszłego spadku (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 listopada 2012 r., I CSK 217/12, nie publ., z dnia 9 grudnia 2010 r., III CSK 39/10, nie publ. oraz z dnia 24 stycznia 2002 r., III CKN 503/00, nie publ.). W orzecznictwie wskazano, że taką korzyścią może być w szczególności darowizna nieruchomości dokonana bez zawarcia umowy w formie aktu notarialnego (tak zwana darowizna nieformalna), jeżeli w konsekwencji nieformalnie obdarowany nabył własność tej nieruchomości w inny sposób; w szczególności chodzi o nieruchomości rolne nabyte drogą uwłaszczenia objęte przez spadkobiercę w posiadanie w okolicznościach wskazujących na to, że następuje ono na poczet schedy spadkowej (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 1983 r., III CZP 60/83, OSNC 1984, nr 7, poz. 108 oraz postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 października 1975 r., III CRN 281/75, OSNC 1976, nr 10, poz. 212). W uchwale

z dnia 7 lutego 2014 r., III CZP 114/13, OSNC 2014, nr 12, poz.118) Sąd Najwyższy przyjął, że wartość gospodarstwa rolnego przekazanego spadkobiercy (następcy) w drodze umowy zawartej w trybie art. 52 ustawy z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz.U. Nr 32, poz. 140 ze zm.) nie podlega zaliczeniu na należną temu spadkobiercy schedę spadkową na podstawie art. 1039 k.c. W uchwale z dnia 14 czerwca 1977 r., III CZP 42/77, OSNC 1977, nr 12, poz.234, Sąd Najwyższy wyraził z kolei pogląd, że małżonek spadkodawcy nie ma obowiązku zaliczenia na schedę spadkową (art. 1039 § 1 k.c.) darowizny otrzymanej od spadkodawcy przed zawarciem z nim małżeństwa. Przytoczone orzeczenia zostały jednak wydane na tle stanów faktycznych, w których chodziło o kwalifikację określonych transferów majątkowych dokonywanych między osobami żyjącymi, co nie ma miejsca w przypadku dyspozycji wkładem na wypadek śmierci.

Zgodnie z art. 56 ust. 1 pr.bank., posiadacz rachunku oszczędnościowego, rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego lub rachunku terminowej lokaty oszczędnościowej może polecić pisemnie bankowi dokonanie - po swojej śmierci - wypłaty z rachunku wskazanym przez siebie osobom: małżonkowi, wstępnym, zstępnym lub rodzeństwu określonej kwoty (dyspozycja wkładem na wypadek śmierci). Sposób dokonania tego rozrządzenia oraz jego konsekwencje zostały bliżej uregulowane w art. 56 ust.2-6 pr. bank. Stosownie do art. 56 ust. 5 pr. bank., kwota wypłacona zgodnie z ust. 1 nie wchodzi do spadku po posiadaczu rachunku. Dyspozycja stanowi *de lege lata* jednostronną czynność prawną o charakterze zobowiązującym wobec banku (zobowiązuje bowiem bank do wypłaty określonej kwoty w przypadku śmierci spadkodawcy) oraz przysparzającym (dla beneficjentów dyspozycji). Nie ma jednak charakteru rozporządzającego, albowiem nie przenosi własności środków na rzecz jej beneficjenta w momencie złożenia stosownego oświadczenia woli posiadacza rachunku. Posiadacz rachunku, mimo złożenia dyspozycji, może swobodnie dysponować zgromadzonymi na rachunku środkami i nie jest zobligowany do zapewnienia na rachunku kwoty odpowiadającej wysokości dyspozycji. Dyspozycja staje się skuteczna dopiero z chwilą śmierci posiadacza rachunku, co przemawia za określeniem jej charakteru jako czynności *mortis causa*.

W świetle wykładni językowej i systemowej art. 1039 § 1 k.c. kwota objęta dyspozycją bankową, wypłacona beneficjentowi po śmierci wkładcy, nie podlega zaliczeniu na poczet schedy spadkowej, albowiem nie jest przewidzianą w tym przepisie czynnością prawną *inter vivos*. Nie jest ani klasyczną umową darowizny w rozumieniu kodeksowym, ani dopuszczaną w orzecznictwie Sądu Najwyższego umową darowizny na wypadek śmierci, która także stanowi czynność *inter vivos* (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014 r., nr 10, poz.98). Za przedstawionym stanowiskiem przemawia zasada poszanowania prawa każdej osoby do swobodnego decydowania o przysługującym jej majątku zarówno za życia - przez zawierania różnego rodzaju czynności rozporządzających majątkiem pod tytułem odpłatnym lub darmym -, jak i na wypadek śmierci, w tym swobody testowania, rozumianej jako uprawnienie do sporządzenia testamentu lub rozdysponowania przez spadkodawcę składnikami majątku także poza reżimem dziedziczenia, jeżeli ustawa nie ustanawia takiego zakazu. Trzeba zauważyć, że instytucja dyspozycji wkładem na wypadek śmierci została wprowadzona w art. 39 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 13 kwietnia 1960 r. o prawie bankowym (Dz.U. 20, poz.121) w wyniku jej nowelizacji ustawą z dnia 25 lutego 1964 r. o zmianie ustawy o prawie bankowym (Dz.U. nr 8, poz.50). Kolejne ustawy regulujące prawo bankowe (z dnia 12 czerwca 1975 r., z dnia 26 lutego 1982 r. oraz z dnia 31 stycznia 1989 r.) także zawierały podobne unormowania; identyczne rozwiązanie powieli także art. 14 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo- kredytowych (tekst jedn.: Dz.U. z 2021 r., poz.1844). Art. 56 prawa bankowego jest przy tym jedną z kilku regulacji prawa polskiego, które współcześnie pozwalają spadkodawcy na zadysponowanie na wypadek śmierci szczegółowo określonymi składnikami majątku na rzecz określonych beneficjentów. Przykładem jest art. 82 ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r., poz.105) przewidujący, że zawierając umowę z otwartym funduszem, osoba występująca z wnioskiem o przyjęcie do funduszu może wskazać imiennie jedną lub więcej osób fizycznych, na których rzecz ma nastąpić, po jej śmierci, wypłata środków niewykorzystanych zgodnie z art. 131 tej ustawy. Zgodnie z art. 11 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach

emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (tekst jedn.: Dz.U. 2019 r., poz. 1808), w umowie o prowadzenie IKE lub IKZE oszczędzający może wskazać jedną lub więcej osób, którym zostaną wypłacone środki zgromadzone na IKE lub IKZE w przypadku jego śmierci. Dyspozycja, o której mowa w ust. 1, może być w każdym czasie zmieniona, a w przypadku braku osób wskazanych przez oszczędzającego środki zgromadzone na IKE lub IKZE wchodzi do spadku, z wyjątkiem, gdy umowa o prowadzenie IKE lub IKZE została zawarta z zakładem ubezpieczeń. Art.16 § 4 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (tekst jedn.: Dz.U. 2021 r., poz. 648) przewiduje, że członek spółdzielni może w deklaracji lub w odrębnym oświadczeniu złożonym na piśmie wskazać spółdzielni osobę, której spółdzielnia obowiązana jest po jego śmierci wypłacić udziały; prawo z tego tytułu nie należy do spadku. Z kolei zgodnie z art.10d ust. 3 ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (tekst jedn.: Dz.U. 2022 r., poz. 456), członek może, w deklaracji przystąpienia do banku spółdzielczego lub w pisemnym oświadczeniu złożonym bankowi spółdzielczemu, wskazać osobę, której po jego śmierci bank spółdzielczy jest obowiązany wypłacić udziały oraz inne należności związane z udziałami. Udziały oraz należności te nie wchodzi do spadku po zmarłym członku. Wskazanie osoby uprawnionej do otrzymania udziałów i należności może być w każdym czasie zmienione lub odwołane przez członka banku spółdzielczego.

Mimo wprowadzenia rozwiązań przewidujących pozaspadkową sukcesję singularną na rzecz określonych przez spadkodawcę osób, ustawodawca nie dokonał zmiany art.1039 § 1 k.c. (poza zmianą wynikającą z wprowadzenia do kodeksu cywilnego z dnia 23 października 2011 r. instytucji zapisu windykacyjnego) przez ewentualne zamieszczenie w nim stosownej formuły regulującej kwestie zaliczania na poczet schedy spadkowej wszelkich nieodpłatnych przysporzeń kosztem majątku spadkodawcy, poprzestając na obowiązku zaliczenia na poczet schedy spadkowej jedynie korzyści odniesionych w wyniku zawarcia umowy darowizny i w wyniku zapisu windykacyjnego.

Za przedstawionym wyżej poglądem, że kwota objęta dyspozycją bankową, wypłacona beneficjentowi po śmierci wkładcy, nie podlega zaliczeniu na poczet

schedy spadkowej, przemawia także reguła prawa spadkowego nakazująca maksymalne poszanowanie - po śmierci spadkodawcy - jego woli i decyzji w przedmiocie poczynionych przez niego rozrządzeń na wypadek śmierci. O ile w przypadku umowy darowizny lub zapisu windykacyjnego, spadkodawca ma możliwość wyrażenia swojej woli co do tego, czy będą one podlegały zaliczeniu na poczet schedy spadkowej (art.1039 § 1 *in fine* k.c.), o tyle w praktyce obrotu bankowego, samo złożenie dyspozycji wkładem na wypadek śmierci posiadacza rachunku tej kwestii nie rozstrzyga. Nawiązując do regulacji zawartej w art.56 ust. 5 prawa bankowego można przyjąć, że spadkodawca, dokonując zapisu bankowego ze świadomością, że kwota nim objęta nie wchodzi do spadku, działa z intencją przyznania beneficjentowi dyspozycji określonej korzyści ponad przysługującą mu schedę, a nie po to, by go jej pozbawić.

Z perspektywy konstrukcyjnej trzeba także zauważyć różnice w podmiotowym zakresie stosowania art. 1039 § 1 k.c. i art. 56 ust. 1 pr.bank. oraz brak spójności między tymi uregulowaniami. Drugi z tych przepisów dotyczy rozrządzeń dokonywanych na rzecz szerszego od objętego art. 1039 k.c. kręgu beneficjentów. W konsekwencji, w razie uznania, że rozrządzenia wkładem na rachunku stanowiłyby postać darowizny w rozumieniu art. 1039 § 1 k.c., jedynie część z beneficjentów takiej czynności wkładcy byłaby objęta mechanizmem zaliczenia otrzymanego przysporzenia na poczet schedy spadkowej. Poza zakresem tego mechanizmu pozostawaliby wstępni spadkodawcy oraz jego rodzeństwo. Mechanizm ten obejmuje, w konsekwencji, wyłącznie spadkobierców pierwszej grupy w porządku dziedziczenia ustawowego (art.931 k.c.).

Z podanych względów orzeczono, jak w uchwale.